

בית מורשת משטרת ישראל

משטרה והיסטוריה

גיליון מס' 6

תשפ"ה 2024

All Rights Reserved
Copyright © 2024

כל הזכויות שמורות
© תשפ"ה

אין להקליט, לשכפל, לצלם, לתרגם, לאחסן במאגר מידע או להפיץ ספר זה או קטעים ממנו
בשום צורה ובשום אמצעי אלקטרוני, אופטי או מכני (לרבות צילום והקלטה)
ללא אישור בכתב מאת משטרת ישראל

עורכת: נעמי לבנקרון
עריכה לשונית: דניאלה רפאלי
גרפיקה: סטודיו באטה, אוקסנה קרבצוב
עיצוב הכריכה: שלומי שטרית

נדפס בישראל
ISSN 2664-2077
Printed in Israel

ועדה אקדמית: טל יונתן-זמיר, אורית רוזין,
ענת שטרן, יגאל שפי

התמונה בשער הקדמי: שוטרים עבריים שומרים על גבול תל אביב – יפו במלחמת העצמאות,
17.12.1948). צילום: האנס פיין, אוסף התצלומים הלאומי.

התמונה בשער האחורי: לוחמי משמר הגבול בפעילות נגד מסתננים (1957). צילום: משה פרידן, אוסף
התצלומים הלאומי.

כותבות וכותבי המאמרים

רס"ב ד"ר יוסף אוהיון הוא מפקד בסיס להפעלת מתנדבים במשמר הגבול. עבודת הדוקטור שכתב בהנחיית ד"ר גד קרויזר (המחלקה ללימודי ארץ ישראל וארכיאולוגיה ע"ש מרטין זוס), אוניברסיטת בריאילן (2019), עוסקת בהתפתחות משמר הגבול (1953-1956) ובשאלת תרומתו לביטחון השוטף בשנותיה הראשונות של מדינת ישראל. תחומי המחקר שלו כוללים היסטוריה צבאית ומשטרתית, בדגש על השיטור הביטחוני בשנות החמישים.

ד"ר ענבל וילמובסקי בעלת תואר ראשון בפסיכולוגיה ותקשורת מאוניברסיטת חיפה ותואר שני ודוקטורט בקרימינולוגיה מהאוניברסיטה העברית בירושלים. מרצה מרצה בתוכנית למגדר ומגוון ובמכון לקרימינולוגיה באוניברסיטה העברית, בתוכנית ללימודי מגדר באוניברסיטת תל אביב ובמכללה האקדמית ספיר. עוסקת במחקר פמיניסטי בנושאים של קרימינולוגיה ומגדר, חוקרת עבריינות נשים, אלימות כלפי נשים, ואת הגוף הנשי במרחבים שונים.

ד"ר נעמי לבנקרון היא מרצה במכללה האקדמית כנרת ובאוניברסיטה העברית. מחקריה עוסקים בהיסטוריה החברתית והמשפטית של אכיפת החוק בישראל, תוך התמקדות בהיסטוריה של משטרת ישראל. עורכת כתב העת "משטרה והיסטוריה". מנהלת במשותף עם ד"ר יעל ליטמנוביץ את הבלוג "אחת קוראת אחת כותבת".

סנ"צ ד"ר יוני שפירא הוא סגן ראש היחידה לביטחון מידע, משטרת ישראל. בוגר "תוכנית מנדל" לעובדי ציבור בכירים, בעל תואר ראשון בלימודי המזרח התיכון ופילוסופיה יהודית מאוניברסיטת בר-אילן, תואר שני בהיסטוריה של עם ישראל בעת החדשה מאוניברסיטת חיפה, ותואר שלישי בלימודי המזרח התיכון מאוניברסיטת בר-אילן. עבודת הדוקטור שכתב בהנחיית פרופ' אלעד בן דרור, עוסקת בכפר צפוריה כמוקד לאומני בגליל התחתון בתקופת המנדט הבריטי. שפירא הוא תושב הגליל התחתון ועוסק במחקר עצמאי של היסטוריה מקומית בגליל התחתון ובעמק יזרעאל.

חבוא: "החברה כולה נמצאת במצב של מלחמה, כל העולם חזית"

נעמי לבנקרון*

באפריל 1956 התפרסם גיליונו השני של "רבעון משטרת ישראל". כמו בביטאונים אחרים מסוגו, נפתח הגיליון בדבר המערכת, שהוקדש הפעם לדיון במשטרה בימי מלחמה, ובו נכתבו הדברים הבאים:

במלחמה החדשה, שלא כבמלחמות שלפני המאה העשרים, אין למושגים "חזית" ו"עורף" גבולות מוגדרים וחריפים; במלחמות הקודמות חיו אנשי העורף את חייהם הרגילים כמעט ללא הפרעה; אי-שם, בגבולות, התכששו צבאות עוינים, אך במרחק לא רב מן הגבול שררה דממה, ואורח החיים הרגיל, המשא ומתן של ימי השלום, קלח בנחת. אמנם, בימי הביניים, בשעה שעמים שלמים נעו על פני שטחים כבירים [...] הושמדו עמים ושבטים ונמחקו תרבויות עשירות, אך במאות האחרונות כמעט שנשכחו זוועות אלה: במלחמות עסקו חיילים; האזרחים ניהלו את עסקיהם כרגיל, ואף נתבעו עלידי ממשלותיהם לעשות כן. המלחמות של המאה העשרים, ובפרט מלחמת העולם השנייה, שמו קץ לתקופת ההתנגשויות "התרבותיות" ו"הג'נטלמניות". מונגולים וונדאלים חדשים פשטו על פני יבשות שלמות והשאירו בעקבותיהם חורבן והרס. שיאי ההמצאה האנושית נוצלו לצורך אחד: הרג המונים, הריסה טוטאלית, הצתת דלקה עולמית. במלחמות החדשות אין חזית ואין עורף, האזרח אינו מוגן מפני התקפה יותר מן החייל, ואם תמצ' לומר, הוא אף מחוסר הגנה יותר מן החייל. כל מקום עבודה וייצור משמש מטרה "לגיטימית" להתקפה, כי אכן כל כוחות הייצור, בלי יוצא מן הכלל, דרוכים לעמול למען המאמץ המלחמתי, והמוראל הציבורי – אף הוא נשק כביר, שהאויב מנסה להרסו. החברה כולה נמצאת במצב של מלחמה, כל העולם חזית. מצב דברים זה הוכיח בעליל מה כביר התפקיד שנועד בימי מלחמה –

* תודה לאוריית רוזין ועודד רון על עצותיהם הטובות.

מלחמה טוטאלית כאמור – למשטרה. המשטרה נאלצת לעסוק – נוסף על תפקידי המשטרה הרגילים, שמשקלם וחשיבותם עולה בימי המלחמה מחמת החמרתה ופריחתה של העבריינות, הכרוכה במצב של פורענות – בתפקידים מיוחדים וספציפיים לרוב, תפקידי שמירה והגנה מפני חבלה ומפני פגיעה, שמירה על המוראל של היישוב האזרחי ומניעת מעשים העשויים לפגוע במוראל זה, ועוד ועוד, תפקידים אחרים וחיוניים לרוב. בכל העולם הדברים אמורים, ובארצנו על אחת כמה וכמה; שכן ארצנו קטנה, כולה כמעט חזית; יישובה מגוון וטרם נתחשל לגוף מוצק אחד, והוא נתון לחדירה של זוממירע במסוה של אחים החוזרים למולדת; יש בה יישוב לא מבוטל מבני העם שמקרבו יצאו – ועלולים לצאת שוב – תוקפינו, הזוממים למחותנו מעולם החיים.¹

השלום והמלחמה מוטלים על כפות המאזנים המתנוודים במהירות מסחררת. ידים מרושעות בוחשות בקלחת המלאה קיטור ולחץ, וחורשי מזימות מנסים להביאה לידי התפוצצות. עוד לא פסה התקווה שהשכל הישר והמצפון יכריעו את הכף ושלא תנתן רשות למשחית,² אולם אין בטחון בכך, ומחובתה של משטרת ישראל לחשל את עצמה לקראת הבאות. כי אם, חלילה, יבוא יום הזעם, נכוננו לה תפקידים רבים ואחרים ומבחנים נוקבים ביותר. חיל המשטרה יוכל למלא את חובתו וימלאנה עד תומה, אם יהיה כל איש מאנשיה חדור הכרה שהוא אינו אלא חוליה בגוף שבו תלוי לא במעט שלומו ועתידו של העם, ושמחובתו להטות שכס לשאת במעמסת התפקיד במלוא האחריות, ההכרה והרצון הטוב. יעשה כל איש מאתנו את חשבון עולמו ויתקין את עצמו לבאות.³

רובם המכריע של דברים אלה, שנכתבו לפני קרוב לשבעים שנה, נכונים גם לגבי השנה החולפת, שהייתה רבת-תהפוכות, סוערת וטרגית: ישראל עדיין "כולה חזית"; הרג המוני

1 המאמר נכתב ערב מלחמת 1956, תקופה שבה נעשתה ההסתננות לאלימה ומסוכנת מבעבר. בדוח המשטרה לשנה זו נכתב כי "ההסתננות נשאה גם בשנה הנסקרת אופי של התקפות טרוריסטיות מאורגנות על ידי ארגון הפדאיון. פעולותיהם התגברו ונחלשו חליפות, לפי צורכיהן ולפי כיוונן של המדינות השכנות. בייחוד יש לציין תקופות של פעילות מוגברת בתחילת השנה הנסקרת ובסופה, לפני מבצע סיני ולאחריו". משטרת ישראל **דין וחשבון שנתי 1956**, 56 (1957).

2 כוונת המערכת כאן הייתה לעסקת הנשק שהתקמה בתקופה זו בין מצרים לסוריה. ראו ORIT ROZIN, EMOTIONS OF CONFLICT: ISRAEL, 1949-1967, 94-135 (2024).

3 דבר המערכת "המשטרה בימי מלחמה" **רבעון משטרת ישראל** 2, 65 (1956). כתב העת "רבעון משטרת ישראל" נועד לפרסום חומר מקצועי משטרתי ומשפטי, ולא לצורך פרסום הוראות ותדריכים. הרשימות בו נכתבו בידי אנשי משטרה, שר המשטרה, נשיא בית המשפט העליון, שופטים ועוד. הוא הופץ בין נשיאי בתי המשפט, באקדמיה, בצה"ל, במשרד הביטחון ובקרב משפטנים. משטרת ישראל **דין וחשבון שנתי 1956**, 41-42 (1957).

של אזרחים התרחש במגוון דרכים מחרידות בשבעה באוקטובר; חורבן והרס הפכו מאז לחלק מחיי היומיום; העם טרם התגבש לכלל "גוף מוצק אחד" ואולי אף ההפך הוא הנכון; המורל הציבורי הוא רכיב שאין ערוך לחשיבותו בעיתות מלחמה, אך הוא פגיע יותר מאי פעם בעידן הרשתות החברתיות; ועל רקע כל אלה, נכוננו ללא ספק למשטרת ישראל כיום "תפקידים רבים ואחרים ומבחינים נוקבים ביותר". מתוך נקודת מבט זו, הוקדש גיליונו השישי של כתב העת "משטרה והיסטוריה" לכירור סוגיות שונות הקשורות לתפקיד המשטרה במלחמה, תוך שימוש באירועי העבר כאבני דרך שיבהירו לנו חלקים, לכל הפחות, מן הדרך המטלטלת הנוכחית, ומן הדרך העלומה הצפויה למשטרה בעתיד. סקירת התפקידים שמילאה משטרת ישראל מאז הקמתה ועד היום, מלמדת כי לצד תפקידים כלליים, המאפיינים ארגוני משטרה בתקופות מלחמה באשר הן, לרבות אכיפת חוקים ותקנות לשעת חירום (האפלה, שוק שחור, עוצר), התמודדות עם תבניות פשיעה שמשתנות על רקע המלחמה (ריגול, הסתה) או בעקבותיה (עלייה בממדי הפשיעה או שינוי במאפייניה, חקירת פשעי מלחמה), ניצבו בפני משטרת ישראל אתגרים ייחודיים שנגזרו מזהותה.

ייחודיותם של האתגרים הללו נעוצה בשלושה גורמים: מיקומה הגיאוגרפוליטי של ישראל, וריבוי המלחמות, המבצעים ופיגועי הטרור המאפיינים אותה; מצוקת כוח האדם המתמשכת במשטרה מאז הקמתה, אשר מאפשרת אומנם מתן מענה מקיף בעת מלחמה, אך משפיעה על טיבם ואיכותם של מגוון המענים שתוכל המשטרה להעניק בתקופות רגיעה; ושסע לאומי עמוק המפלג את המדינה מאז הקמתה, ובא לידי ביטוי גם במחאה חברתית הממוקדת במלחמה, שמאז שנות השבעים פורצת לעיתים כבר במהלך המלחמה, ולעיתים – רק לאחריה.

השפעתן של מלחמות על המשטרה, ובכלל זאת משטרת ישראל, נחלקת לשתי קבוצות של שינויים שהיא מחוללת: האחת, שינויים לטווח קצר, כלומר לפני המלחמה, במהלכה ומייד לאחריה, ואילו הקבוצה השנייה מייצרת שינויים לטווח ארוך, באמצעות אדוות של שינוי בחברה ובמשטרה, שהורתן בתקופת המלחמה או אף קודם לכן. ביניהם ניתן למנות שינויים בשוק התעסוקה האזרחי ובהתאמה – גם בכוח האדם במשטרה; שינוי דפוסים מגדריים בכוחות הביטחון וגם בשורות המשטרה; ושינוי בדפוסי ההתנדבות המקובלים בחברה האזרחית, כאשר היקף ההתנדבות הופך לאחד המדדים המרכזיים ל"אזרחות טובה".

בשל אופיו של הגיליון, בשונה מגיליונות קודמים של כתב העת, משתרע טווח השנים שבהן עוסקים המחקרים על פני כל שנות קיומה של המדינה. זאת, כיוון שסברנו כי מאפייניה השונים של המלחמה הנוכחית מצדיקים הפעם יצירת שילוב בין היסטוריה בהגדרתה המסורתית, לבין היסטוריה בהתהוותה.

את הגיליון פותח מאמרו של יוני שפירא, העוסק בשיטור בחברה משוסעת, תוך שימוש במקרה המבחן של היישוב ציפורי לאחר מלחמת 1948, וניתוח מקרה רצח אחד שהתרחש ביישוב בשנת 1953. מערכת היחסים בין המשטרה לבין המיעוט הערבי בתקופה זו הייתה שברירית ובעלת פוטנציאל נפיץ: סיום המלחמה, השינוי הפתאומי והמהיר של יחסי הכוחות בין הצדדים, ריבוי מספרם של הפליטים והקמת הממשל הצבאי יצרו מערך מורכב של אינטרסים לאומיים, חברתיים, תרבותיים ודתיים, שבתוכו התנהלה מערכת יחסים רוויית חשדנות, מתח ופחד בין ערבים ליהודים.

ריבוי מספרם של האזרחים הערבים בגליל, וקלות החדירה לישראל מגבול הצפון, הפכו את הגליל למוקד מורכב, שבו נדרשה המשטרה להתמודד עם פשיעה בעלת מאפיינים פלייליים לאומניים, אך במקביל – לנתב את המשקעים ביחסי הציבור היהודי והערבי לעבר מסלולים בוניאמון.

המאמר השני בגיליון, מאמרו של יוסף אוחיון, עומד על ייחודיותו של מערך ההתנדבות הישראלי בכוחות הביטחון, שפעל כבר בתקופת המנדט ומוטמע בתודעת המדינה והחברה עד היום. מחקרו של אוחיון עוסק במלחמה המוכרת פחות מבין מלחמות ישראל, מלחמת ההתשה, ובפעילותה של יחידת מתנדבים בשם "לוחמי המדינה לספר" (למ"ס) שהוקמה ביולי 1969, במטרה לסייע בהגנת יישובי הספר בגבול לבנון.

היחידה הוקמה בידי צה"ל והוכפפה לפיקודו של מג"ב, שעסק בשמירה על הגבולות ובין היתר גם הדריך את תושבי הספר בתחומי הביטחון. מתנדבי היחידה היו יוצאי הצבא הבריטי, המחותרות וצה"ל, והם עסקו במגוון תפקידים הנוגעים לביטחון השוטף ביישובי הספר, לרבות שמירה ואבטחה, הכשרת מקלטים, תיקון גדרות ועבודות ביצור, וכן סייעו למתיישבים במשימות חברתיות שחרגו מייעודה המקורי של היחידה. במחקרו מבקש אוחיון למקם את פעילות הלמ"ס בתוך הקשר רחב יותר, המצביע על השינוי שחל בחברה הישראלית, באמצעות שרטוט השינויים שחלו במשקל שהוענק להתנדבות בגופים ביטחוניים בעת מלחמה, מאז הקמת המדינה ועד לסיום פעולת הלמ"ס, בדצמבר 1969. את כתב העת חותם מאמרן של נעמי לבנקרון וענבל וילמובסקי, הבוחן ייצוגים תקשורתיים של שוטרות במרחב הציבורי מאז החל שירותן במשטרה, עם הקמתה, תוך התמקדות במי שהיו עד לאחרונה בבחינת חריג נדיר: שוטרות שנהרגו בעת מילוי תפקידן. תוך שימוש במתודולוגיה של ניתוח נרטיבי, בוחן המחקר את התקופה המתפרסת מאז נפילתה של השוטרת יונה קוממי באוגוסט 1965 בעת מילוי תפקידה, דרך נפילתן של שוטרות מג"ב בעת פעילות מבצעית בשני העשורים הראשונים של המאה ה-21, ועד שבעה באוקטובר, עם נפילתן של שש שוטרות במהלך הלחימה בחמאס בדרום. סקירה זו של ייצוגים תקשורתיים משמשת עבור הכותבות נקודת מוצא לדיון בהבניית הגבורה בחברה הישראלית, המשוויכת במידה רבה יותר לגברים ולא לנשים, ולחיללים – ולא לשוטרים.

* * *

אני מודה לכל מי שסייעו להבאתו של גיליון זה לדפוס, ובראש ובראשונה לצוות בית מורשת משטרת ישראל שסייע לי רבות בהפקתו, חרף פעילותו הרבה בתקופה זו, בפרויקט תיעוד ומחקר נרחב על המלחמה. במסגרת הפרויקט נאספו עד עתה פריטים ומסמכים רבים מאזורי הקרבות, והוקלטו כ-400 ראיונות עם שוטרים שהשתתפו בשלבים שונים של הלחימה. אין ספק כי מאגר זה יהווה מקור מידע רב-ערך עבור ההיסטוריונים שיבקשו לחקור את מלחמת "חרבות ברזל" בעתיד.

סדנת מחקר של כותבי וכותבות המאמרים בגיליון זה שהתקיימה בבית המורשת בשנה החולפת, תרמה רבות להשבחת המאמרים בכתב העת.

כמו כן, אני מבקשת להודות לוועדה האקדמית המלווה את כתב העת, לרבים וטובים על עזרתם המתמשכת במחשבות ולבטים הנלווים לעריכת כתב העת, ולדניאלה רפאלי, שהייתה ועודנה יד ימיני ושמאלי בתהליך הפקתו.